

Hruštšovin kylmä rauha

Aleksandr Fursenko ja Timothy Naftali: Khrushchev's Cold War. The Inside Story of An American Adversary. W.W. Norton & Company 2006. 670 s.

■ Päinvastoin kuin edeltäjänsä Josif Stalin, Nikita Hruštšov (1894–1971) ei aktiivisesti yrittänyt luoda itsensä ympärille mystifioivaa ja jumalallista sädekehää, mutta siitä huolimatta hän herättää mielenkiintoa vielä 2000-luvulla niin suuren yleisön kuin historioitsijoidenkin keskuudessa. Tästä ovat esimerkkeinä William Taubmanin opusmainen elämäkerta Khrushchev. The Man And His Era (2003) sekä lukuisat kokonaan tai osittain Hruštšovin kauden kylmää sotaa ruotivat tutkimukset, kuten John Lewis Gaddisin The Cold War. A New History (2005).

Venäjän tiedeakatemian jäsenen Aleksandr Fursenkon ja nuoremman polven amerikkalaishistorioitsijan Timothy Naftalin teoksen valtina kovassa seurassa on pääsy käsiksi viime vuosiin asti salaisena pidettyyn neuvostojohdon päätöksentekoa käsittelevään alkuperäisaineistoon, erityisesti Neuvostoliiton Kommunistisen Puolueen (NKP) korkeimman päättävän elimen presidiumin – kuten keskuskomitean politybyroota kutsuttiin 1952–66 – keskustelu- ja päätöspöytäkirjoihin. Muutkin tutkijat ovat käyttäneet kyseisiä dokument-

teja, mutta eivät ilmeisesti tässä laajuudessa. Fursenkon ja Naftalin käsiinsä saamat asiakirjat eivät mullista Neuvostoliitto-tutkimusta, mutta ne ovat omiaan tarjoamaan vankan perustan kirjoittajien johtopäätöksille.

Tarkasteluajanjakso alkaa vuodesta 1955, jolloin Hruštšov toden teolla ryhtyi vakiinnuttamaan asemaansa Neuvostoliiton johtajana ja muuttamaan ulkopoliittikan suuntaa, ja se päättyy hänen syrjäyttämiseensä lokakuussa 1964. Aikajanteen sisällä kirjoittajien päämääränä on ensinnäkin analysoida Hruštšovin silmin kylmän sodan toimintaympäristöä, tavoitteita ja menetelmiä niiden saavuttamiseksi. Toiseksi päämääräksi ilmoitetaan hänen tosiasiallisen ulkopoliittisen roolinsa määrittelemineen. Lopuksi tekijät haluavat luoda kuvan kansainvälisten suhteiden mekaniikasta, eli siitä, kuinka valtioiden – erityisesti suurvaltojen – keskinäinen vuorovaikutus löi merkkinsä maailmanpolitiikan kehitykseen.

Fursenko ja Naftali hyväksyvät Taubmanin teesin, jonka mukaan Hruštšovin äärimmäisyyksiin mennyt ja ristiriitainen persoonallisuus muovasi ratkaisevalla tavalla hänen politiikkaansa. Hän samaistui johtamaansa maahan, joka oli Stalinin kuoltua 1953 uusien mahdollisuuksien ja uhkien edessä. Diktaattori oli yhtäältä ajanut Neuvostoliiton törmäyskurssille lännen ja jopa entisen liittolaisen Jugoslavian kanssa. Toisaalta hänen poismenonsa oli jättänyt ammottavan arvovaltatyhjiön. Hruštšovin – kuten koko uuden neuvostojoh-

don – yhdeksi keskeiseksi ongelmaksi muodostui ulkopolitiittisen uskottavuuden hankkiminen: hänen oli todistettava niin kotimaassaan kuin kansainvälisestikin olevansa riittävän kovapintainen puolustamaan tasaveroisesti maansa etuja ”Churchillien” edessä. Tehtävä oli kaikkea muuta kuin helppo, sillä häneltä puuttui tietoa, kokemusta ja pohjimmiltaan itseluottamustakin. Siksi neuvostojohdanto oli erittäin herkkähiipiäinen sen suhteen, kuinka läntiset isännät heitä kohtelivat, mistä kirja tarjoaa monta herkullista anekdoottia.

Inhimillisten tunteiden takana olivat tietenkin suuret kysymykset. Teoksen selvästi antoisinta luettavaa on analyysi, jonka kirjoittajat onnistuvat alkuperäislähteisiin nojautuen tekemään siitä, kuinka Hruštšov arvioi oman maansa sisäiset tarpeet ja kuinka ne hänen silmissään olivat kiinteässä riippuvuussuhteessa Yhdysvaltoihin. Stalin oli empimättä ollut valmis uhraamaan kansansa hyvinvoinnin suurvalta-aseman vahvistamiseksi ja väistämättömäksi näkemäänsä maailmansotaan varustautuakseen. Uusi johtaja poikkesi tässä mielessä edeltäjästään: ulkopoliittikka toimi sisäpolitiikalle alisteisena. Hruštšov oli sitoutunut kansanjoukkojen elintason oleelliseen kohottamiseen ja uskoi, että sota voitiin estää myös pitkällä tähtäimellä. Hän ymmärsi, ettei köyhällä maalla ollut varaa samanaikaisesti sekä miekkoihin että auroihin. Ulkopoliittikan perustehtäväksi nousi tutkimuksen valossa yhtäältä toisessa maailmansodassa saavutetun etupiirin varmis-

taminen – mikä koski erityisesti Itä-Saksaa – toisaalta riittävän uskottavan sotilaallisen pelotteen luominen siltä varalta, että ”imperialistit” provosoivat uuden konfliktin.

Syksyyn 1962 asti neuvostojohdantojen päävihollinen oli Yhdysvallat. Hänen käsityksensä maasta oli ristiriitainen. Hän ihaili sen taloudellista ja teknologista etevämyyttä sekä muisteli hienoisella kaiholla (kuten monet muutkin neuvostoliittolaiset) entistä liittolaissuhdetta. Hän samanaikaisesti sekä kunnioitti USA:n sotilaallista voimaa että halveksui maan poliittisia instituutioita, jotka olivat hänen mielestään sekä päättämättömiä että arvaamattomia. Hruštšov näki puolustusministeriö Pentagonin ja keskustiedustelupalvelu CIA:n vaaran pesäkkeinä. Toisaalta hänen otaksunsa tavallisen amerikkalaisen sodanpelko ja poliittisten johtajien auktoriteetin puute avasivat suurvaltapelissä mahdollisuuksia neuvostojohdolle, jonka ei ainakaan periaatteessa tarvinnut ottaa huomioon kansalaismielipidettä tai tehdä kompromisseja opposition kanssa. Puoluejohtajan arvioissa demokratia oli luksusta, johon Neuvostoliitolla olisi varaa joskus kaukana tulevaisuudessa, sitten kun ennustettu huima talouskasvu saisi kansalaiset näkemään sosialismin edut.

Sisä- ja ulkopolitiittisen analyysinsä innoittamana Hruštšov turvautui bluffipeliin ja painostukseen. Ideana oli kiristää myönnytyksiä ja lopulta saavuttaa Yhdysvaltain kanssa mahdollisimman tasaveroinen asema provosoimalla kansain-

välisiä kriisejä sekä paisuttelemalla Neuvostoliiton sotilaallista voimaa ja valmiutta turvautua siihen – kuitenkin ajautumatta sotaan, jonka paljon heikompi Moskova tiesi häviävänsä. Tuloksena syntyivät mm. Berliinin kriisien (1958 ja 1961) kaltaiset konfliktit. Niiden seuraukset Neuvostoliitolle ja etenkin Hruštšoville eivät olleet lopulta myönteisiä. Yhtäältä kiristystoimet vahvistivat Neuvostoliittoon kaikkein vihamielisin suhtautuneita länsitahtoja, toisaalta Kremlin perääntyminen kriisien loppuvaiheissa näyttäytyi heikkoudelta kommunistisessa leirissä, jossa NKP:n johtoasema joutui kyseenalaistetuksi. Näin siitäkin huolimatta, että Hruštšov piti Kuuban kriisin (1962) lopputulosta pitkään kaivattuna voittona Neuvostoliitolle, jonka voiman Yhdysvallat oli hänen (varsin tarkoitushakuisen) tulkintansa mukaan joutunut vihdoin tunnustamaan. Muussa neuvostojohdossa Hruštšovin uhkarohkeus länttä kohtaan aiheutti närää, mutta se ei kirjoittajien mukaan ollut ratkaisevana syynä hänen syrjäyttämiseensä. Todennäköisesti viime hetkillä solmitut ”häpeärauhat” kuitenkin alleviivasivat hänen johtajatovereidensa silmissä tarvetta rakentaa aiempaa uskottavampi puolustus. Leonid Brežnevin, Hruštšovin seuraajan, aikaisen varustelukilvan juuria etsittäessä ei voi sivuuttaa Neuvostoliiton 1960-luvun taitteessa kärsimiä nöyryytyksiä.

Hruštšov arvosti diplomaattia silloin kun sen takana oli sotilaallista voimaa ja päättäväisyyttä. Kuuban ohjusseik-

kailun jälkeen hän arvioi paljon kunnioittavammin aiemmin ylenkatsomaansa presidentti John Kennedyä. Neuvostojohdajan arvioissa jyrkän kumouksellista linjaa ajanut puhemies Maon Kiina korvasi Yhdysvallat Moskovan päävihollisena. Miksi ja kuinka näin tapahtui jää tutkimuksessa jonkin verran USA -suhteiden käsittelemisen varjoon. Vastaavasti Hruštšovilta löytyi enemmän sietokykyä DDR:n johtaja Walter Ulbrichtin Moskovaan suuntaamaa painostusta kohtaan, joskin kahdenväliset neuvottelut sujuivat välillä hyvin sapekkaisissa tunnelmissa. Edellä mainittu osoittautuu kirjan valossa kohtuullisen maltilliseksi kolmannessa maailmassa, jossa Neuvostoliitto lähinnä tavoitteli jalansijaa käyttämällä hyväkseen länsimaiden tekemiä virheitä, kuten tapahtui Suezin kriisin yhteydessä 1956. Suurvaltojen välisestä kilpailusta hyötyivät ensisijaisesti niiltä etuja puristamaan onnistuneet kehittyvien maiden hallitukset. Asetelma tällä saralla tulisi huipentumaan 1970-luvulla.

”Hruštšovin kylmä sota” on käsitteenä parhaimmillaan niin laaja, ettei ole kohtuullista odottaa sen jokaisen aspektin mahtuvan yksin kansiin. Arvioitavana oleva tutkimus rakentuu pääosin kahden suurvallan välisen sotilaspoliittisen vastakkainasettelun ympärille. Myös Washingtonin päätöksentekoa ja näkökulmia käydään tarkasti läpi. Toisiaan kronologisesti seuraavat kriisit maailman eri kolkissa saavat merkityksensä osana USA:n ja Neuvostoliiton nollasummapeiliä. Työn rakenne on siten erit-

täin selkeä ja lukijaystävällinen. Poikkeuksen muodostaa erillisen kirjallisuusluettelon puuttuminen. Kirjallisuuden ujututtaminen teoksen loppuun lähdeviitteiden sekaan ei toimi hyvin näin laajassa työssä. Fursenko ja Naftali eivät varsinaisesti esittele saatikka perustele tutkimuksensa rajausta. Heidän tosiasiallisesti tekemäänsä rajausta voi tutkimusteknisten seikkojen ohella puolustaa sillä, että Hruštšovin näkökulmasta kylmä sota sai peruskäyttövoimansa yhtäältä maan sisäisen kehityksen tarpeista, toisaalta Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen välisistä sotilaspoliittisista jännitteistä.

Fursenkon ja Naftalin rajausta jättää tutkimuksen ulkopuolelle oleellisen osan kylmää sota, nimittäin sen poliittisen ulottuvuuden. Heidän olisi ollut syytä ottaa vakavammin Hruštšovin toteamus, jonka mukaan kahden järjestelmän välinen aatteellinen taistelu voimistuu rauhanomaisesta rinnakkainelosta huolimatta. Hruštšov ei liioin käynyt kylmää sota pelkästään Moskova–Washington-akselin ympärillä. Joitakin lukijoita olisi varmaan kiinnostanut muun muassa se, kuinka Kreml yritti lujittaa vaikutusvaltaansa länsieurooppalaisissa yhteiskunnissa tai millaisia poliittisia seurouksia neuvostojohdajan provosoimat yhteenotot aiheuttivat varsinaisten kriisipesäkkeiden ulkopuolella. Näistähän suomalaisilla on omakohtaista kokemusta. Samalla tekijöiden luoma verraten sympaattinen kuva Hruštšovista miehenä, joka ajoi ulkopoliittikalla viime kädessä maansa sisäisen kehityksen tarpeita, olisi saanut

annoksen inhorealismia. Vaikka kirjoittajat toteavat johdannossa, ettei Hruštšov ollut yhtään ”vähemmän ideologisempi” kuin johtajakollegansa NKP:ssä, marxismi-leninismien merkitys Kremlin ulkopoliitikassa jää tutkimuksessa kokolailla hämärän peittoon. Sama pätee myös pidemmän aikavälin kehityskulkuihin, jotka eivät sovi yhteen episodimaisen kerronnan kanssa. Esimerkkinä käy Hruštšovin ailahteleva suhtautuminen itäeurooppalaisten satelliittien suurempaan itsenäisyyteen, mitä on nyt käsitelty ainoastaan Unkarin vuoden 1956 kansannousun yhteydessä.

Teoksessa käytetyt NKP:n presidiumin pöytäkirjat ovat sinällään hyvin mielenkiintoisia. Tulee jälleen esille, ettei tutkimuksen keskushahmo ollut stalinistinen diktaattori, vaikka hän välillä toimikin konsultoimatta etukäteen kollegoitaan. Hruštšovin kyky vaikuttaa päätöksentekoon vaihteli tilanteista ja asioista toiseen. Useimmiten hänen onnistui taivutella muut puolelleen. Toisinaan hän jäi näkökulmineen vähemmistöön ja joutui lopulta tyytymään kompromissiratkaisuun. Maltillisena pääopponehtina näyttäytyy jo 1930-luvulta huippujohdossa toiminut Anastas Mikojan, joka yritti vaihtelevalla menestyksellä suitsia Hruštšovin ulkopoliittisia ylilyöntejä 1950-luvun lopulta lähtien. Lisäksi dokumentit valottavat mm. kuinka yksin ulkoministeri Vjatšeslav Molotov jäi kovine linjoinen 1950-luvun puolivälissä. Entisen KGB -päällikkö Aleksandr Šelepinin rauhanomaisen rinnakkainelon vastainen esiinty-

minen lokakuussa 1964 antaa puolestaan viitteitä siitä, mihin Hruštšovin jälkeinen ulkopoliittikka olisi voinut pahimmillaan ajautua.

Lopulta teos jää vaillinaiseksi siinä, missä sillä olisi ollut hienot mahdollisuudet saada aikaan merkittävä lisäkontribuutio Neuvostoliitto-tutkimukseen, varsinkin kun otamme huomioon Fursenkon ja Naftalin kansipaperissa ainutlaatuisiksi mainitut suhteet venäläisarkistoihin. He eivät ota riittävästi huomioon neuvostojohdon epävirallisia käytäntöjä tai yksilöllisiä eroja tavassa tehdä politiikkaa. Teos ei juuri käy läpi presidiumin jäsenten keskuudessaan harjoittamaa istuntojen ulkopuolista käännytystä ja mielipiteidenvaihtoa, jossa ilmaistut näkemykset saattoivat erota ratkaisevasti siitä, mitä presidiumin kokoontumisissa sanottiin. Siksi virallisten pöytäkirjojen painottaminen voi viedä tutkijat pahasti harhaan: ihmiset leimautuvat turhan helposti Hruštšovin myötäilijöiksi ja sivustakatsojiksi.

Myös NKP:n keskuskomitean apparaatin ja neuvonantajien panos ulkopoliittisessa päätöksenteossa jää tutkimuksessa kunnolla selvittämättä. Hruštšov oli epäilemättä maansa voimakkain poliitikko, mutta kirjoittajien näkökulman suhteellisen kapeuden tuloksena hänen osansa Kremlin linjan muovautumisessa näyttää välillä ylikorostuvan. Puoluejohtajankaan toimia ei aina käsitellä riittävän tarkasti. Kubaan kriisin syntymistä ja laantumista yksityiskohtaisesti seuraava kirja ei tyydyttävästi selvitä, millaisin argumentein

Hruštšov onnistui toukokuussa 1962 kolmen päivän aikana kääntämään riitaisen ja osittain vastahakoisen presidiumin kannattamaan ”yksimielisesti” ohjusten lähettämistä USA:n naapuriin.

Arvatenkin läheskään kaikesta neuvostojohdon sisäisestä kanssakäymisestä ei ole säilynyt todisteita historioitsijoiden käyttöön, mutta osasta todennäköisesti on. Aineiston hyödyntäminen olisi taustoitannut niin Hruštšovin kuin muun puoluejohdon käsityksiä sekä toimintaa ja tehnyt sitä kautta ansiokkaasta, kovalla työllä laaditusta teoksesta erinomaisen – sikäli kun lukija hyväksyy tutkimuksen suurvalta- ja sotilaspoliittisluokituksen.

Jukka Renkama